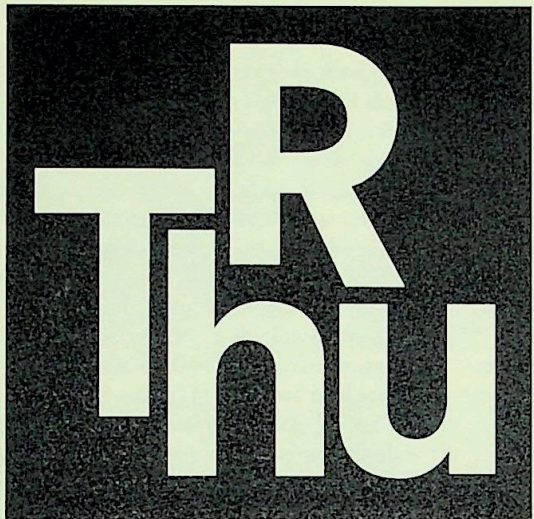

• Kloosterlaan 136 — (NL) 4811 EE BREDA — T: +31 (0)76 5 14 19 28

T/F: +32 (0)3 2388166 • E: bureau@lokaal.org — H: www.lokaal01.org

DECEMBER 2001

N° 3.01

Het periodieke cahier is de Theoretische Ruimte van Lokaal 01 met als auteur in de eerste tien afleveringen

Erik Hagoort

- losse nummers	
€ 2,50 - / 5,50 - BEF 100	
(exclusief eventuele verzendkosten)	
<hr/>	
- abonnement	
€ 22,50 - / 49,58 - BEF 900	
(inclusief € 7,80 - / 17,20 - BEF 315 verzendkosten)	

F: +31 (0)76 5 20 71 24 • Provinciestraat 287 — (B) 2018 ANTWERPEN

Bulhof & Hagoort

Dat werk met die katten, "Infinity Kisses", ik was blij dat Schneemann er dia's van liet zien. Hoe die kat haar op de mond zoekt. Ik houd ook zo van katten. En mijn vriendin is helemaal een kattegek. Net als Schneemann is zij erotisch bezig met poezen.

Erotisch bezig?

Werkelijk waar. Ze krijgt er vlinders van in haar buik. En het is van weerskanten hoor. Die poes, die kruipt tegen haar borsten aan, midden in de nacht. Het is een soort zoenen. Heel, heel erotisch. Ik vertelde haar over erotiek tussen mens en dier in het werk van Carolee Schneemann. Oh, dat herken ik wel, zei ze.

Dus is het niet zo ongewoon als Schneemann pretendeert.

Nou, misschien wel als je met zulke beelden naar buiten treedt. Voor mijn vriendin is het heel gewoon, maar die maakt er geen kunst van.

Vond je andere beelden die werden vertoond, shockerend? Schneemann, die in "Interior Scroll" een script uit haar vagina peutert. Sands Murray-Wassink, die een onverholen blik op zijn achterste gunt.

Het was helemaal niet grof: integendeel. De foto's van Sands waarop hij zelf porno-poses aanneemt, zijn prachtig. Heel verrassend zoals hij aan die conventies uit de pornografie net even een andere draai geeft. Dat past in mijn idee van performance: een gegeven op eigen wijze gestalte geven, uitvoeren. Zo werkte het ook vanmiddag. Het was veel meer dan alleen een lezing. Hoe ze daar lagen op kussens en elkaar afwisselden met hun verhalen en met dia's en films: heel aangenaam. En toen Carolee die horens op haar hoofd deed. Zoiets zou ik bijna zelf willen doen. Ik doe het niet, maar ik bewonder het als iemand anders het doet.

Jammer dat Sands tijdens de middag minder aan bod kwam.

Ja, maar daardoor was het mogelijk om die registraties van Carolee's vroegere performances te zien. "Interior Scroll" vond ik het meest indrukwekkend.

Dat was een remake, uit 1996. Heel anders dan ik me had voorgesteld op grond van die beroemde foto uit 1975.

Des te boeiender. Volgens mij liet ze doorschemeren dat ze die performance ook opnieuw had uitgevoerd als de oorspronkelijke registratie ervan niet was gestolen. Die nieuwe opnames waren enorm suggestief. Ze stond niet meer alleen op een podium, zoals in 1975, je zag meerdere vrouwen. In een soort grot tot hun enkels in het water. Als in een droom. Er was ook licht, en een groot venster. Het deed sterk denken aan Plato's parabel van de grot. Maar dan positiever.

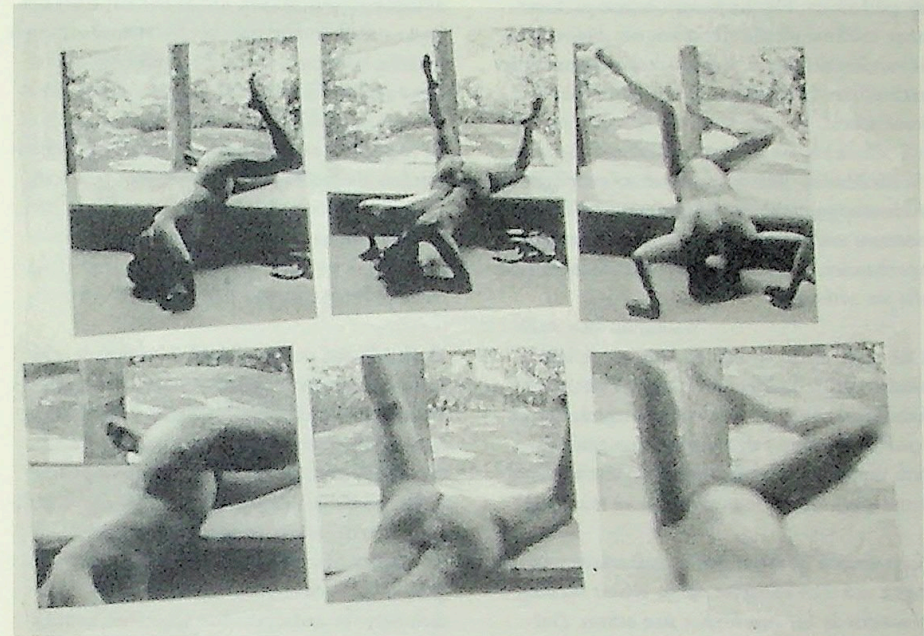
Je hebt het niet zo op Plato?

Plato heeft twee kanten. Aan de ene kant houdt hij ons voor dat onze werkelijkheid slechts een afspiegeling, een kopie zou zijn van de wereld van de ideeën: de wereld van het ware, het echte, het goede, het originele. Die grot staat dan voor de mindere wereld, die van de kopieën. De parabel komt erop neer dat wij mensen in die grot rondlopen en de werkelijkheid van de ware ideeën, buiten die grot, nooit kunnen vatten. We kunnen die hoogstens nabootsen. Maar er is ook een andere kant aan Plato's filosofie: het participatiemodel, dat in de moderne filosofie helaas verloren is gegaan. Plato wijst er vaak op dat het mogelijk is door allerlei oefeningen steeds meer deel te nemen aan het goede, aan die wereld van de ideeën. Plato's filosofie, überhaupt de antieke filosofie, staat bol van die spirituele oefening. Als persoon wijs leren worden, daar ging het om. Niet om het vergaren van steeds meer informatie over de waarheid. Daarom spreekt die herziene versie van "Interior Scroll" me aan. Veel meer nog dan de oorspronkelijke performance, vermoed ik, is dit een oefening die vrouwen leert een intuïtie te delen.

Juist nu voeren in Kunst-Werke in Berlijn jonge kunstenaars opnieuw beroemde performances uit de jaren 1960 en 1970 op, onder andere van Vito Acconci, Laurie Anderson, Dan Graham. Het heet "A Little Bit of History Repeated."

Daar hoor ik van op. Het gebeurt niet vaak. Performances blijven meestal heel sterk gekoppeld aan de maker, de oorspronkelijke uitvoering en het moment van toen. Alsof een nieuwe uitvoering er afbreuk aan zou doen.

Je voorkeur gaat uit naar de uitvoerende kunsten. In je boek "Van inhoud naar houding" plaats je de schepende kunsten op het tweede plan.

Zo absoluut stel ik het niet. Ik wil de podiumkunsten niet tegen de beeldende kunsten uitspelen. Per slot van rekening vervullen componisten en toneelschrijvers een schepende rol, en worden beelden voortdurend hernomen. Maar als we een performatieve houding willen ontwikkelen, of wat ik een ethiek van de herneming noem, dan doen we er goed aan naar de uitvoerende kunsten te kijken: muziek, toneel.

Voor beeldende kunst interesseer je je minder?

Ik kan enorm genieten van beeldende kunst, hoewel mijn voorkeur uitgaat naar architectuur en design. Waar ik wel moeite mee heb, is de verheerlijking van het autonome kunstwerk. Er kleeft productiedenken aan. Dat het product wordt losgekoppeld van de handeligen, van de persoon, en als autonoom object de wereld ingestuurd. Het roept weerstand bij

me op. Altijd iets nieuws moeten doen. Altijd origineel moeten zijn. Tegen die dwang verzet ik mij in "Van inhoud naar houding". Niemand begint iets totaal nieuws. Cultuur krijg je aangereikt. Het geheel van teksten, wetten en gewoonten geef je op eigen wijze vorm. Cultuur is een repertoire. Je herneemt het.

Hoe kun je dan met conventies breken, als je gedoemd bent ze steeds weer opnieuw uit te voeren?

Vergelijk het maar met een muziekstuk of een toneelstuk. De uitvoering van een compositie of van een script kan heel vernieuwend zijn. Want in meer of mindere mate is er altijd ruimte voor interpretatie, voor improvisatie. Het stramien blijft overeind, maar de manier waarop dat wordt uitgevoerd, is minstens even belangrijk: dat kan slaafs gebeuren, maar ook

ironisch, of subversief. Dat is de vrijheid van de performer. Het leuke van iedere performance is namelijk dat die nooit een blauwdruk is van het origineel. Iedere uitvoering staat op zichzelf, en heeft een eigen, persoonlijke kwaliteit.

Sands Murray-Wassink is in een of ander gat in Kansas opgegroeid. Toen hij merkte dat hij op mannen viel, was er voor hem geen repertoire voorhanden. Hoe kun je variëren op een cultuur die jou uitkost?

Dan ga je op zoek. Net zo lang tot je iets vindt waar je wel iets mee kunt. Dat doet Sands ook. Ik pleit niet voor na-ape, niet voor herkauwen van wat dominant is. Maar ook niet voor de gedachte dat je het wiel zelf kunt uitvinden.

Schneemann en Murray-Wassink zeiden aan het begin van hun optreden dat ze elkaar hebben gevonden in het doorbreken van taboes. Dat klonk een beetje ouderwets, het deed denken aan vervlogen tijden toen avantgardisten elkaar afstroefden in shockeren ten bate van vooruitgang, bevrijding.

Dat gevoel heb ik niet. Zoals Carolee mythische beelden gebruikt, en zoals Sands bezig is met zijn "Mothers Corner", dat moederhoekje op de tentoonstelling. Nee, op een of andere manier willen ze verbonden blijven met waar ze vandaan komen. Het is duidelijk dat ze emancipatorisch werk willen maken. En dan is er een gevaar. Want dan blijf je toch binnen het westerse model van vooruitgang. Wat mij bij deze kunstenaars zo aanspreekt, is dat ze zich de vrijheid toe-eigenen om de boel te verlakken. Soms kinderlijk regressief. Daar hou ik wel van.

Heb je zo'n hekel aan vooruitgang?

Toen ik in 1951 geschiedenis ging studeren, was het begrip tijd gelijk aan vooruitgang.

Maar ik was juist geïnteresseerd in de Middeleeuwen. Alleen al het feit dat toen het leven totaal anders was, boeide me. Dat dieren berecht konden worden, bijvoorbeeld. Als door een dier iets fout was gegaan, kon het worden aangeklaagd. En kreeg het een proces. Er werd zelfs een advocaat toegewezen. Dieren werden als medespelers van de mens ervaren. Ook daarom spreekt dat werk met die katten, van Schneemann, mij zo aan.

Vond je interesse weerklank?

Ik voelde een enorme kloof. Het was de tijd van existentialisme: Sartre's heroïsche authenticiteit. Zo masculien. Niks voor mij. Nee, ik raakte gefascineerd door de vroeg-middeleeuwse metafysica. Onder meer door de gedachte dat als de tijd verstrijkt geen vooruitgang, maar juist achteruitgang ontstaat. Dat de oogsten minder worden, dat de elementen gaan klagen. Maar ook dat de mensen door zich beter te gedragen de natuur een handje kunnen helpen om weer fris en groen te worden, en zo bij God terug te komen. Die religieus geladen solidariteit tussen mens en natuur sprak me aan.

Ben je daarom naar de Verenigde Staten gegaan?

Nee hoor, ik deed geschiedfilosofie, en zo werd ik in 1969 docent aan de Universiteit van Texas in Austin, Texas. Met mijn echtgenoot en kinderen heb ik er tot 1981 gewoond. In die tijd verschenen baanbrekende studies, waardoor ik mij in mijn relativisering van het vooruitgangdenken gesteund voelde. "The Structure of Scientific Revolutions" van Thomas Kuhn bijvoorbeeld. Net als ik vond hij het middeleeuwse, Ptolemaïsche wereldbeeld helemaal zo gek nog niet. Het mocht dan wel niet waar zijn, maar hij moest constateren dat het ten opzichte van het latere, Copernicaanse wereldbeeld beter bij de menselijke ervaring aansloot. Hij liet zien dat de omslag van het ene naar het andere wereld-

beeld heel irrationeel verliep. Mensen gingen geloven in zo'n nieuw wereldbeeld, zonder er harde bewijzen voor te hebben. De ene metafoer werd door de andere vervangen, van een logische ontwikkeling bleek weinig sprake.

Terug in Nederland ben je docent filosofie geworden aan de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht. Inmiddels was het post-modernisme hier in de filosofie gemeengoed geworden, mede onder invloed van het Franse denken. Voelde je je daarmee verwant?

Niet met het cynische, wel met het ethische aspect ervan. Vaak wordt vergeten dat denkers als Foucault, Lyotard en Derrida willen *leven* met de afwezigheid van een ware geschiedenis, met het ontbreken van een lijn der dingen. Het is geen flauwe spelerei. Eerlijk gezegd vond ik dat van Derrida's werk aanvankelijk wel. Zijn teksten moest ik steeds opnieuw lezen en ze voor mezelf herhalen om erachter te komen wat die man nu precies bedoelde. Tot het me begon te dagen dat begrijpen niet het belangrijkste is. Je leert iets tot je het zelf *kan*. Daar is het Derrida om te doen. Mijn stiefmoeder, die violiste was, oefende urenlang van die loopjes. Totdat ze het *kon*. Zo is het met die filosofie van Derrida ook. Ik begon hem te zien als iemand die je uitnodigt een performance van filosofie te geven, om filosofie eerst in gedachten en dan in het leven te vertolken.

Iedereen probeert met het relativisme dat nu zo welig tiert, op een verantwoorde manier om te gaan. Dat zie je in de filosofie, en in de kunst. Maar verzanden we niet in vrijblijvendheid: ieder zijn of haar eigen houding, ieder zijn of haar eigen vertolking, ieder zijn of haar eigen kunstje? Wat te doen als de ene houding botst met de andere, of als de ene vertolking de andere naar het leven staat?

We leven in een tijd en in een cultuur waarin mensen hun repertoire zelf kunnen samenstellen. Dat levert nu eens iets interessants op,

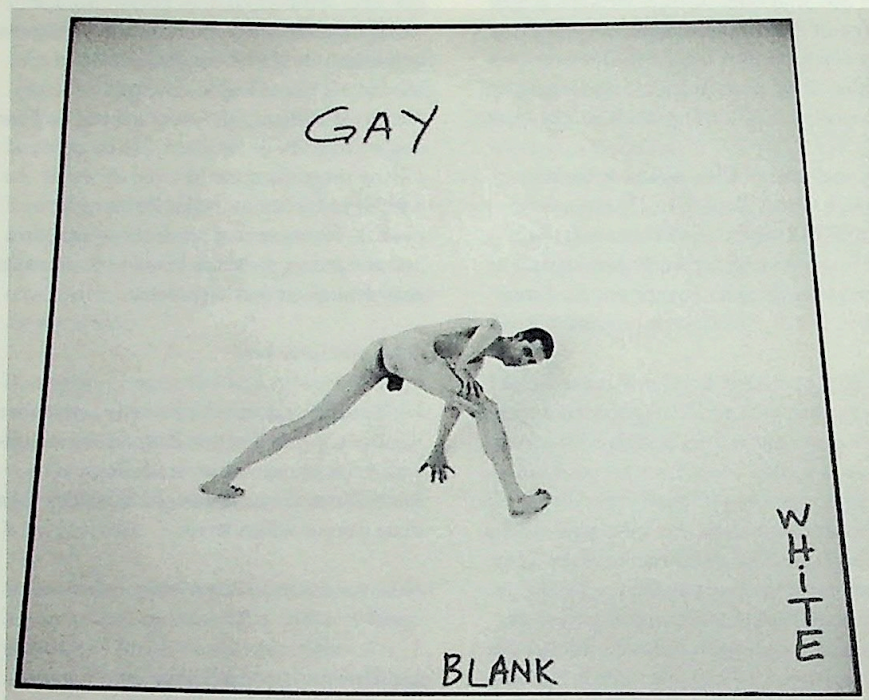
dan weer iets heel saais, of gevaarlijks. En steeds iets behoorlijk subjectivistisch. Daarom bevredigen de gedachten die ik in "Van inhoud naar houding" heb ontwikkeld, mij niet meer. Althans, niet meer genoeg. Je kunt nog weldegelijk de kwaliteit van de ene vertolking vergelijken met die van de ander. Zo vrijblijvend is het nu ook weer niet. Toch denk ik dat we zonder aandacht te schenken aan een andere dimensie binnen het postmoderne denken, er niet uitkomen.

Waar niet uitkomen?

Uit de keuze tussen twee kwaden: restauratie van oude waarheden aan de ene kant en subjectivisme aan de andere kant. Beide zijn onhoudbaar als we in een pluralistische, mondiale cultuur willen leven.

Wat voor andere dimensie staat je dan voor ogen?

De dimensie van een 'buiten', van transcendentie, van radicale andersheid die niet is in te passen in onze wereld van alledag. Daar is de laatste jaren in de filosofie veel aandacht voor. Daarom is het niet zo vreemd dat meerdere postmoderne denkers belangstelling hebben voor de zogenaamde negatieve theologie van de middeleeuwen. Kijk, in de middeleeuwse theologie waren er twee manieren van spreken over God. Aan de ene kant het bevestigende spreken: God is groot, God is goed, God is dit of dat. En aan de andere kant het ontkennde spreken: God is niet groot, God is niet goed, God is niet dit of dat. In het laatste geval redeneerde men dat al het spreken slechts mentaal is en dat God absoluut niet beantwoordt aan de kwalificaties die mensen hem of haar geven. Dus als je een beetje begrip hebt voor wie God echt is, stelden die 'negatieve' theologen, dan moet je zeggen wat God niet is. Die anti-dogmatische houding, het ontkennde en subversieve ervan, spreekt postmoderne denkers aan. Maar vaak wordt

vergeten dat die leegte, die ruimte en die openheid ook in jezelf kunnen zitten. Dat je de verantwoordelijkheid moet nemen voor de kwaliteit van je eigen subjectiviteit: de 'zorg voor het zelf', zoals Michel Foucault het in zijn latere werk formuleerde. En ik voor mij denk dan aan de kwaliteit van zelfloosheid zoals je die vindt in Zen en in mystiek. Dat is heel moeilijk. Want dan zit je in een religieuze dimensie.

Eerst had je het over leren, oefenen; een repertoire uitvoeren. En nu over een zelfloos leven leiden. Wordt het niet zweverig?

Voor mij is het helemaal niet zweverig. Zelfloosheid is radicale openheid, en dat is heel concreet, het is wat je leert ervaren door aan Zen te doen. Ik voel me gesteund door wat er in de filosofie gaande is. En ik ben de enige niet.

"Krisis" wijdde onlangs een themanummer aan "Philosophy and the Turn to Religion", het omstreden boek van Hent de Vries, hoogleraar metafysica aan de Universiteit van Amsterdam. Herman Philipse, hoogleraar filosofie in Leiden, veegt er de vloer mee aan. Hij heeft Hent de Vries getypeerd als 'Derdevriesrida'.

Grappig! Maar als filosoof is die Herman Philipse gewoon negatief, meer niet. Die man, daar geef ik geen cent voor als filosoof, echt niet. Er zijn tegenstanders van Derrida en diens manier van filosoferen, die ik waardeer, maar deze niet.

Philipse stelt zich op als beschermbeer van helder, argumentatief denken, en noemt de recente filosofische belangstelling voor het religieuze een rookgordijn.

Qua leesbaarheid heeft hij gelijk, want Hent de Vries is zeer moeilijk leesbaar. Dat geef ik toe. Maar dat wil niet zeggen dat het onzin is. De postmoderne filosofie is doortrokken van aandacht voor het transcendente. Aandacht voor het andere, voor wat zich niet laat inlijven door de menselijke zucht naar benoemen, vatten, begrijpen. Dat erkennen Levinas, Foucault, Derrida, Lyotard. Maar ik wil me niet beperken tot alleen intellectuele aandacht voor die leegte. Ik wil die aandacht ook in praktijk brengen, uitvoeren, oefenen. Om los te komen van al die interpretaties, al die oordelen.

Waarom dan Zen?

Omdat daarin het verwerkelijken centraal staat. Realiseren van waar het om gaat: openheid. Daar niet over denken, maar het doen. Simone Weil noemt het 'decreatie'. Afbouwen. Leeg en open worden.

En levert dat ook iets op, die openheid? Is dat niet gewoon lege leegte?

Door al die Zen-oefeningen krijg je het gevoel dat het misschien mogelijk is om open te kijken: bijna zonder bril, bijna zonder interpretatie, bijna zonder vooroordelen, bijna zonder bemiddeling.

Hoef je dan helemaal niet meer te oordelen, laat je het uitvoeren van een repertoire achter je?

Nou, je kunt natuurlijk niet zonder het repertoire. Maar je kunt er los van komen, je daar niet meer mee identificeren, vrijer worden.

Toch een vlucht.

Ja en nee. Het is heel moeilijk om uit te leggen. Wie kan er nou zelfloos zijn? Dat gaat in tegen alles dat je wordt bijgebracht: dat je kennis moet vergaren en een identiteit ontwikkelen. Toch zijn er best veel manieren

waarop ook in onze cultuur dat zelfloze in praktijk wordt gebracht. Bijvoorbeeld wanneer een musicus het spel zo goed beheerst dat hij of zij zich totaal aan de muziek kan overgeven. Of denk aan Murray-Wassink. Hij zei dat hij 'een en al mogelijkheid' zou willen zijn, of iets in die trant. En Schneemann stelt zich open voor belevingen die veel westerse mensen regressief en kinderlijk vinden.

Is dat 'zelfloos' zijn niet net zo vrijblijvend als een subjectivistische houding?

Nee. Het heeft niets te maken met alleen nog maar interesse voor jezelf hebben, en het heeft ook niets te maken met het tegendeel: jezelf wegcijferen. Wel is het een oefening om je minder te laten hinderen door vooroordelen. Het maakt open, krachtig. Zodat je iedereen vrijelijk tegemoet kan treden. In die richting moet je denken.

Ontwaar je ook in de kunsten belangstelling voor zo'n 'zelfloos' leven?

Door de mondialisering is er nu veel belangstelling voor kunst en kunsttheorie uit Aziatische culturen. In oosterse esthetische theorieën dienen kunstenaars zich te verplaatsen in het onderwerp dat ze afbeelden. Ze moeten leren één te worden met hun onderwerp, zodat ze er niet meer zijn als persoon. Dat gaat lijnrecht in tegen het westerse kunstenaarschap, maar het zou best kunnen dat de westerse, autonome kunst gaat verdwijnen, dat de kunst zich weer in het leven ontledigt. In het programma van Lokaal 01 staat dat de kunsten weer worden verwelkomd in het leven, na bij de hospes Genie en Avant-garde op kamers te zijn geweest. Dat spreekt me aan: kunst weer in het leven verwelkomen. Ik ben benieuwd hoe zich dat zal ontwikkelen.

Ilse Bulhof was tot haar emeritaat in 1997 hoogleraar wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit Leiden, en universitair hoofddocent geschiedenis van de wijsbegeerte aan de Katholieke Universiteit Utrecht.

--

Het gesprek met Ilse Bulhof vond plaats op 18 november 2001 naar aanleiding van een optreden van Carolee Schneemann en Sands Murray-Wassink in Zaal De Unie, voorafgaand aan de opening van hun duo-tentoonstelling "Double Trouble", Galerie Cokkie Snoei in Rotterdam, 18 november - 22 december 2001.

ThRu No 1.01

Erik Hagoort in gesprek met Kitty Zijlmans, hoogleraar Kunstgeschiedenis van de Nieuwste Tijd, over Nan Hoover, Pipilotti Rist, feminisme, mondialisering en macht.

ThRu No 2.01

Erik Hagoort in gesprek met Antoon van den Braembussche, universitair hoofddocent Geschiedfilosofie en Kunstfilosofie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, over de kadaver-schilderijen van Van Meerendonk en de esthetische ervaring van de Twin Towers.

Reacties: hagoort@hum.uva.nl of bureau@lokaal01.nl

Literatuur:

Ilse N. Bulhof:

Het antwoordloze waarom. Filosoferen tussen Oost en West (Kampen: Agora 2001)

Flight of the Gods. Philosophical Perspectives on Negative Theology (New York: Fordham University Press, 2000)

Van inhoud naar houding. Een nieuwe visie op filosoferen in een pluralistische cultuur (Kampen: Kok Agora, 1995)

Darwins Origin of Species. Betoverende wetenschap: een onderzoek naar de realiteit tussen literatuur en wetenschap (Baarn: Ambo, 1988)

Apollos Wiederkehr. Einen Untersuchung der Rolle des Kreises in Nietzsches Denken über Geschichte und Zeit (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1969)

Jens Hoffmann / Klaus Biesenbach; A Little Bit of History Repeated (Berlijn: Kunst-Werke Berlin, 2001)

Amelia Jones. Body Art, Performing the Subject (Minneapolis/ London: University of Minnesota Press, 1998)

Sands Murray-Wassink/ Carolee Schneemann; Double Trouble (Rotterdam: Cokkie Snoei, 2001)

Linda Weintraub; Interspecies Eros. Carolee Schneemann. In: Marketta Seppälä e.a.; Animal. Anima. Animus.

(Pori, Finland: Pori Art Museum, 1998)

Carolee Schneemann; More than Meat Joy. Complete Performance Works & Selected Writings, edited by Bruce McPherson (New York: New Paltz, 1979)

websites

<http://go.to/sands>

<http://www.caroleeschneemann.com>

<http://www.cokkiesnoei.com>

Love